

SOBRE L'ALTERNANÇA ACUSATIU/DATIU DE VERBS PSICOLÒGICS*

Mercè LORENTE CASAFONT
Institut de Lingüística Aplicada
Universitat Pompeu Fabra

1. INTRODUCCIÓ

Els verbs psicològics configuren un conjunt d'unitats lèxiques motivat semànticament, que se sol introduir a les gramàtiques per tal d'explicitar-ne les característiques sintàctiques que presenten. Podem integrar-los en un conjunt perquè en totes les unitats hi ha un argument sempre explícit en l'oració que experimenta un estat o un procés de canvi d'estat, de caràcter psicològic, que afecta sentiments, neguits, preferències, plaers, etc.

- (1) a. Odia les coses mal fetes.
- b. L'emprenya el soroll del carrer.
- c. Li agrada viatjar.

Els verbs psicològics segueixen tres models bàsics de projecció en la sintaxi: (1a) verbs transitius amb subjecte experimentador i complement directe tema (a partir d'ara, també classe I); (1b) verbs transitius amb subjecte causa/tema i complement directe experimentador (classe II); i (1c) verbs intransitius amb subjecte tema i complement indirecte experimentador (classe III). Aquesta classificació ha dominat la bibliografia sobre el tema des de l'aparició de l'article de Belletti / Rizzi (1988), que defensa que la variació dels verbs psicològics ve determinada per condicions de projecció de l'estructura profunda, que seria similar en els tres casos. Per contra, autors com Ruwet (1995) o Pesetsky (1995) argumenten a favor d'estructures semàntiques diferents per a cada classe dels verbs psicològics, cosa que explicaria la variació sintàctica.

No pretenem reprendre aquí la caracterització general dels verbs psicològics. L'objectiu específic d'aquest treball és plantejar el problema de representació lexicogràfica de l'alternança transitiu/intransitiu o acusatiu/datiu, que coexisteix en l'ús actual, i que les gramàtiques identifiquen per a alguns verbs de la classe II:

- (2) a. La situació política el preocupa.
b. Li preocupa la situació política.

- (3) a. El sorprèn la reacció de la noia.
b. Li sorprèn la reacció de la noia.

El problema rau en el tractament lexicogràfic que ha de rebre aquesta alternança. Si es tractés d'un diccionari d'ús, lògicament podria reproduir el doble ús documentat en corpus; però si es tracta d'un diccionari normatiu se'ns plantegen una sèrie de dubtes que caldria esbrinar abans de sancionar una oscil·lació peculiar, potser única en el panorama verbal: Podria tractar-se simplement d'una interferència del castellà? Quants verbs psicològics de complement directe experimentador queden afectats per aquesta alternança? Quins?

En aquest article intentarem donar resposta a aquestes preguntes, mitjançant la consulta de dades proveïdes per gramàtiques, diccionaris i corpus, que són les fonts amb què treballen els lexicògrafs, i farem una proposta de criteris que ens ajudi a aclarir com caldria representar aquesta alternança en diccionaris.

2. L'ALTERNANÇA ACUSATIU/DATIU DELS VERBS PSICOLÒGICS

La *Gramàtica de la llengua catalana* (2016: 853-855) estableix quatre classes sintàctiques de verbs psicològics: a) verbs estatus intransitius com *agradar*, amb datiu experimentador; b) verbs que presenten l'alternança causativa/inacusativa, com *obsessionar*; c) verbs, com *preocupar*, que, a més de presentar l'alternança causativa/inacusativa, també presenten l'alternança acusatiu/datiu; i d) verbs estatus transitius amb subjecte experimentador, com *estimar*. Per explicar els casos d'alternança acusatiu/datiu, que exemplifica exclusivament amb dos únics verbs, *preocupar* i *molestar*, tot i que s'hi diu que es tracta d'un fenomen ben "estès", la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016: 853-854) combina una restricció sintàctica (posició postverbal del subjecte) i el canvi de sentit i aspecte (canvi d'estat vs. estat).

L'antecedent més immediat d'aquesta posició de síntesi ens l'ofereix la *Gramàtica del català contemporani*. Rosselló (2002: 1926-1927) hi rebutja el caràcter vacil·lant i arbitrari de l'alternança entre datiu i acusatiu i considera que hi ha un factor lèxic, que els predicats de procés incloguin un component d'estat, que és determinant perquè els verbs psicològics causatius amb experimentador objecte es comportin en determinats contextos com els verbs psicològics estatus amb experimentador datiu, i no a l'inrevés.

Aquesta mateixa argumentació és la que empenen Cabré / Mateu (1998), que aborden el problema des de l'enfocament construcciona, que distingeix entre el significat verbal i el significat de la construcció, cosa que justificaria que els alternants acusatius i datius dels verbs *preocupar*, *molestar* i *sorprendre* no tinguessin significats verbals diferents sinó que s'inserissin en construccions sintàctiques i semàntiques distintes.

3. L'ALTERNANÇA EN DICCIONARIS I CORPUS

Per a la representació en diccionaris ens convé identificar específicament quines unitats verbals presenten l'alternança acusatiu/datiu esmentada. Fins ara hem vist que els treballs citats només fan referència als verbs *preocupar*, *molestar* i *sorprendre*.

Mestres (*et al.*) (1995: 761-763) amplien la selecció de verbs psicològics catalans que accepten l'alternança acusatiu/datiu als casos de *afectar*, *apassionar*, *concernir*, *emprenyar*, *horroritzar*, *impressionar*, *incomodar*, *molestar*, *preocupar*, *rebentar* i *sorprendre*; i afirmen que també presenten dubtes els verbs *alegrar*, *amoïnar*, *complaure*, *disgustar*, *estranyar*, *fascinar*, *fastiguejar*, *indignar*, *meravellar*, *neguitejar* i *satisfer*. Arias (2016) hi afegeix *divertir*, *commoure*, *aclaparar*, *emocionar* i *enamorar*.

El *Diccionari general de la llengua catalana* (1932) de Pompeu Fabra posa l'etiqueta *v. tr. i intr.* a uns quants verbs de subjecte experimentador, com *anhelar*, *confiar*, *desesperar*, *importar*, *neguitejar*, *patir*, *pesar*, *sofrir*, *témer*. Tanmateix, cap d'aquests verbs presenta l'alternança acusatiu/datiu del model de *preocupar*. Per contra, en el *Diccionari Fabra* els verbs que poden presentar avui l'alternança acusatiu/datiu no són etiquetats com a intransitius, ni s'il·lustren amb exemples de datiu experimentador.

El *Diccionari d'ús dels verbs catalans* de Ginebra / Montserrat (1999) tampoc no representa aquest conjunt de verbs com a intransitius, ni els il·lustra amb exemples que indiquin l'ús del datiu experimentador, excepte *interessar* i *encantar*.

En el *Diccionari de la llengua catalana [DIEC2]* (2007) en línia observem que els articles de *molestar*, *encantar*, *interessar* i *preocupar* ja inclouen l'accepció amb datiu experimentador al costat de les accepcions transitives i pronominals. En canvi, ni l'article de *sorprendre* ni els de la resta de verbs presumptament afectats no han estat encara modificats en aplicació del contingut de la nova gramàtica. Aquesta actitud prudent es justifica perquè la gramàtica indica que es tracta d'un fenomen estès però no d'abast general i perquè cal veure, verb a verb, fins a quin punt s'ha consolidat en l'ús la variant amb datiu.

Consultem el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC)* per verificar si hi ha oscil·lacions d'ús entre les variants acusatives i datives dels verbs psicològics esmentats. Hi hem cercat les formes de 3a persona del singular present d'indicatiu i les ocurrències dels infinitius combinades amb el clític *li*. El resultat de l'ús del datiu en tercera persona és molt reduït;¹ vegem-ne alguns exemples:

- “Et molesta?” Que no em tremole la mà: m'ho notarà, que estic tan desficiós. No li molesta, li agrada, somriu, anirà bé, avui anirà bé. (Mira i Casterà, Joan Francesc (1974): *El bou de foc*)

1. Al *CTILC* només podem documentar 8 casos de *molestar* amb datiu experimentador per a les 229 ocurrències de present d'indicatiu de tercera persona del singular i cap per a les 358 ocurrències d'infinitiu. Els resultats de *preocupar* són similars: 7 casos de datiu en present i 2 amb infinitiu per a 1.262 ocurrències. El verb *sorprendre* no ofereix cap resultat amb datiu experimentador de les 1.075 ocurrències consultades.

- M'estimo més la pipa... No li molesta, oi? (Fuster, Jaume (1984): *Les claus de vidre*).
- El papà és un covard, explicava la Natàlia a l'Emilio, només li preocupa fer diners. (Roig, Montserrat (1977): *El temps de les cireres*)
- L'assumpte començà a preocupar-li, i per tal d'eixir de dubtes, anà a visitar un físic natural de Toledo, dom Joan Salom, que pertanyia a la comunitat sefardita d'Orà. (Lozano Lerma, Josep (1980): *Crim de germania*)

Arias (2016: 27-28) documenta usos amb datiu experimentador de diversos verbs en textos periodístics, i sempre amb la mateixa construcció, com els següents:

- La reportera ha explicat que entén la fama que l'envolta i fins i tot li diverteix tota l'expectació que aixeca la seva persona. (*Diari de Girona*, 04/02/2015)
- És una dona, ben conscient de les seves fronteres i d'allò que encara li commou però que no troba la força per continuar. (*El Punt Avui*, 16/09/2014)
- Malgrat la importància de la Tate, a Sixeart no li aclapara haver de pintar 35 metres de mural [...] (*Vilaweb*, 05/04/2008)
- Ha indicat també que no li sorprèn la decisió del jutge perquè "ja s'havia anunciat". (<Ara.cat>, 09/01/2015)
- [...] com al poeta J. V. Foix, li enamoren les coses velles i les noves l'exalten [...] (*La Vanguardia*, 19/07/2011)

4. FACTORS EXPLICATIUS PER A L'ALTERNANÇA ACUSATIU-DATIU

Per limitacions d'espai no revisem les aportacions que han permès configurar la llista de factors que intervenen en la selecció de la variant dativa; remetem a la bibliografia completa de Marin (2015). Esmentem simplement els factors que, a més d'explicar l'alternança, ens poden ajudar a establir-ne criteris de representació en diccionaris.

4.1. L'AGENTIVITAT DE LES CONSTRUCCIONS

Hi ha verbs psicològics de la classe II, amb objecte experimentador, que poden dur un subjecte agent. Mestres (*et al.*) (1995: 762) afirmen que «Quan és un agent que fa una cosa deliberadament, en general, tothom fa servir aquests verbs transitivament.»

Les construccions amb subjecte agent incorporen un element de control, que Ruwet (1995: 32) denomina "intencionalitat", i per al qual es fan servir les proves dels adverbis intencionals i de l'imperatiu:

(4) El monstre espanta els nens expressament.

*La foscor espanta els nens expressament.

- (5) Impressiona-la! *Impressiona-li!
Molesta-la! *Molesta-li!

No es tracta, doncs, d'una preferència per l'acusatiu d'una part dels verbs de la classe II, sinó d'una restricció ben clara: quan un verb psicològic de la classe II du un subjecte animat, que controla intencionadament el procés, l'experimentador objecte sempre selecciona cas acusatiu. Aquesta afirmació ens fa refusar la idea, força estesa, que la construcció de *molestar* amb objecte acusatiu i la de *molestar* amb objecte datiu es diferencien pels respectius sentits físic o mental. Com veiem al *DIEC2* en línia, les definicions distingeixen l'accepció causativa de l'estativa i els exemples volen mostrar que la causativa és física i que l'estativa és mental. Nosaltres som de l'opinió que ambdues variants poden ser interpretades com predicats psicològics o d'afectació mental.

- 1 l v. tr. [LC] Donar, causar, molèstia (a algú). *Si reposa, no el vull molestar: ja tornaré més tard. Aquell soroll molesta. Aquest mal em molesta molt. Els colls alts em molesten.*
2 v. intr. [LC] Ésser una molèstia per a algú. *Li molesta que fumi?*

4.2. LA POSICIÓ DEL SUBJECTE

Els verbs psicològics de la classe III, del tipus *agradar*, prefereixen la posició postverbal, i amb els verbs psicològics de les classes I (*admirar*) i II (*espantar*) predominen els subjectes preverbals. Sembla, en el cas d'oscil·lació entre acusatiu i datiu dels verbs de la classe II, que la tria de datiu sol estar lligada a la posició postverbal del subjecte: *Li molesta que la gent fumi. Li preocupa la situació política.*

Aquí compartim la idea d'Acedo-Matellán / Mateu (2015: 85), que la lectura estativa afavorida per la posició postverbal no elimina la interpretació de causa del subjecte i que no sembla tan clar que els verbs de la classe II es comportin anàlogament com els de la classe III, com podem il·lustrar amb subjectes de paper tema:

- (6) A la nena li agrada la xocolata.
?A la meva amiga li obsessiona la casa.
*Al pacient li tranquil·litza la valeriana.

4.3. L'ASPECTE I EL TEMPS VERBAL

A partir de la hipòtesi referida a la distinció dels components semàntics de processos i estats (Cabré / Mateu 1995: 75-76), Rosselló (2002: 1923-1927) aporta dues proves sintàctiques pertinents per al treball lexicogràfic: els verbs psicològics de la classe I (*témer*), els de la classe III (*agradar*), i també els de la classe II quan es comporten com els de la classe III (*sorprendre*), no admeten ni l'imperatiu ni la construcció progressiva de gerundi, com veiem amb els seus mateixos exemples:

- (7) *Tem el càstig! *Agrada-li!
 *Estic odiant la sintaxi. *M'està dolent que pensis això.
 *Sorpren-li vs. Sorpren-la.
 *Li vas estar molestant vs. El vas estar molestant.

Aquí pensem que la no admissió de l'imperatiu està més lligat al grau d'intencionalitat del subjecte que no pas a l'estativitat de la construcció, però que, en canvi, la prova de la construcció *estar* + gerundi és rellevant per a la distinció del caràcter aspectual dels predicats.

El temps verbal és un altre dels elements que pot condicionar la interpretació causativa o estativa dels verbs de la classe II. En fa referència Rosselló (2002: 1902) quan indica que els verbs psicològics amb objecte experimentador (*espantar*, *molestar*) poden elidir l'objecte quan el temps del verb és imperfectiu: *Aquestes actituds espanten. ?Aquestes actituds van espantar*. En canvi, els verbs de la classe III (agradar) sí que poden elidir el datiu experimentador sigui quin sigui el temps verbal: *Aquestes actituds agraden/van agradar*.

4.4. LA INTERFERÈNCIA

No volem deixar de comentar la consideració que l'alternança acusatiu/datiu és, de fet, una interferència del castellà. Mestres *et al.* (1995: 763) creuen que l'oscil·lació es dona per diversos factors, entre els que hi ha «la pressió de la pronominalització amb *le*, *les* en espanyol dels complements». Ginebra / Montserrat (2002: 45) no rebutgen tampoc el rol de la interferència del castellà en l'alternança.

Tenint en compte que els verbs psicològics de la classe III i els de la classe II en llengua castellana solen compartir, en moltes varietats, l'ús dels clítics *le*, *les*, tant per als complements de datiu com d'acusatiu, quan remeten a éssers animats, no sembla massa estrany pensar que la irrupció de la variant dativa dels verbs de la classe II respongui al calc de la construcció castellana.

5. CONCLUSIONS GENERALS I PROPOSTA

Compartim la idea que l'alternança acusatiu/datiu dels verbs psicològics de la classe II està determinada per factors diversos. L'explicació teòrica no exclou que hi hagi una condició sociolingüística (la interferència) que intervingui en aquesta oscil·lació d'ús. Ara bé, cal tenir en compte que l'apel·lació a la sistematicitat del fenomen que proposen Rosselló (2002) i Cabré / Mateu (1995) té a veure amb el fet que remet a l'estructura de la llengua, i no al caràcter regular i consolidat amb què els parlants l'apliquen, com veiem en el corpus. Aquesta distinció és rellevant en lexicografia, ja que la freqüència més alta d'ús del datiu es concentra en els lemes *interessar*, *encantar*, *preocupar* i *molestar*, ja recollit en el diccionari normatiu.

La construcció gramatical prototípica que afavoreix l'ús del datiu en aquests verbs presenta les següents condicions: el clíctic datiu (i el sintagma preposicional desplaçat a l'esquerra) ha de tenir com a referent un ens animat, el verb ha d'estar conjugat en una forma de temps imperfectiu, el subjecte postverbal no pot tenir com a referent un ens animat (un agent) i la construcció ha de rebre una lectura estativa. A més l'alternança acusatiu/datiu no equival a un canvi de significat: no és defensable que la construcció *Li preocupa no arribar a final de mes* tingui un sentit distint a la construcció *El preocupa no arribar a final de mes*.

No és el mateix codificar la norma en una gramàtica que en un diccionari. Un determinat fenomen, més o menys consolidat en l'ús, pot ser descrit en el text gramatical, amb explicacions teòriques i amb tota mena de matisos, que justifiquen restriccions o variants d'ús. En canvi, la incorporació de la norma en un diccionari exigeix l'aplicació sistemàtica a cada una de les unitats lèxiques afectades i l'adaptació als criteris i a l'esquema lexicogràfics preestablerts.

Per acabar, llancem una primera proposta sobre la possible representació dels usos amb datiu dels verbs psicològics de la classe II, organitzada en tres blocs:

5.1. CRITERIS PER A LA INCLUSIÓ O EL REBUIG DE LA REPRESENTACIÓ DE LA VARIANT AMB DATIU

El diccionari normatiu podria optar per no representar l'alternança, però es faria estrany perquè la gramàtica diu que és un fenomen ben estès. L'obstacle, doncs, per al lexicògraf és decidir quins són els verbs afectats i quins no. Ja són al diccionari normatiu les variants amb datiu dels verbs *molestar*, *encantar*, *interessar* i *preocupar*, amb l'aval de freqüència dels corpus. En canvi, l'escassa documentació de variants amb datiu d'altres verbs psicològics situa el lexicògraf davant del problema de consolidar normativament allò que pot ser simplement un ús oscil·lant. Ara per ara, les dades recomanen refusar l'ampliació de la representació de la variant de datiu a altres verbs de la classe II en el diccionari normatiu.

5.2. ESQUEMA DE REPRESENTACIÓ DE LES RELACIONS ENTRE VARIANTS

En general, predominen els diccionaris en què el criteri semàntic ordena les accepcions, dins de les quals es presenten les alternances gramaticals com a subaccepcions, com veiem en l'article del verb *preocupar* del *DIEC2* en línia:

preocupar

1 v. tr. [LC] Ocupar abans que un altre.

2 1 tr. [LC] Ocupar per endavant l'ànim (d'algú). *Ara el preocupen les eleccions i no té temps per a res més.*

2 2 tr. [LC] Ocupar l'ànim (d'algú) causant-li ànsia o turment. *El preocupa molt la sort que pugui tenir el seu fill.*

2 3 intr. [LC] Ocupar l'ànim d'algú causant-li ànsia o turment. *Li preocupa molt la sort que pugui tenir el seu fill.*

2 4 *intr. pron.* [LC] Tenir l'ànim absorbit per algú o alguna cosa que dona ànsia o turment. *Es preocupa per la família, pels veïns. No us preocupeu: tot anirà bé.*

3 *intr. pron.* [LC] Ocupar-se amb un interès especial. *Aquesta gent no es preocupa de la seva descendència. El moralista es preocupa de formular màximes.*

La segona accepció, psicològica, presenta quatre subaccepcions: les dues transitives es distingeixen pel grau d'afectació anímica; la segona i la tercera representen l'alternança acusatiu/datiu sense canvi de significat; i la quarta reflecteix l'alternant incoatiu de les variants transitives. En un diccionari alternatiu, es podria prioritzar el criteri argumental, cosa que suposaria la reducció del nombre d'accepcions i la reorganització de la informació.

En qualsevol cas, i amb independència dels criteris que estableixi cada projecte lexicogràfic, considerem que cal tenir en compte el següent:

- L'alternança acusatiu/datiu dels verbs psicològics és una alternança de règim i no d'estructura argumental, per tant convé distingir-la d'altres com l'alternança causatiu/incoatiu (*tr./intr. pron.*)
- La representació de la variant incoativa (*intr. pron.*) cal vincular-la a la variant transitiva causativa, i no posar-la com una variant més darrere de la de datiu.
- Convindria distingir l'accepció agentiva de la causativa per no generar l'expectativa que la variant amb datiu pugui estar relacionada amb la variant de subjecte agent.

5.3. UBICACIÓ DE LES INFORMACIONS SOBRE LES CONDICIONS CONTEXTUALS DE L'ALTERNANÇA

Les informacions semàntica i gramatical d'una entrada de diccionari se solen distribuir en tres camps: la definició, les indicacions gramaticals explícites i els exemples. Pel que fa a la representació de l'alternança acusatiu/datiu dels verbs psicològics de la classe II, suggerim el següent:

- Les definicions de les variants amb experimentador datiu o experimentador acusatiu haurien de ser les mateixes (excepte en casos com *encantar*).
- La definició, la informació gramatical i els exemples haurien de facilitar la lectura estativa de la construcció amb datiu, amb l'ajut de proves sintàctiques.
- Convindria que la informació gramatical i els exemples indiquessin clarament les restriccions de la construcció amb datiu: desplaçament a l'esquerra del complement indirecte, reduplicació del clíctic, subjecte postverbal no agentiu i verb flexionat en un temps imperfectiu.

Acabem. Només hem pretès fer unes quantes reflexions al voltant del repte que suposa traslladar una norma al diccionari; en aquest cas, una alternança ben explicada teòricament, però no exempta d'obstacles lexicogràfics.

6. BIBLIOGRAFIA

- ACEDO-MATELLÁN, Víctor / MATEU, Jaume (2015): «Los verbos psicológicos: raíces especiales en estructuras corrientes», dins MARÍN, Rafael (ed.) (2015), p. 81-109.
- ARIAS RODRÍGUEZ, Laura (2016): *Aspectes de la sintaxi i la semàntica dels verbs psicològics en català* [Treball final de Màster]. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. En línia: <<https://repositori.upf.edu/handle/10230/27685>>.
- BELLETTI, Adriana / RIZZI, Luigi (1988): «Psych Verbs and Theta Theory», *Natural Language and Linguistic Theory*, 6, p. 291-352.
- CABRÉ, Teresa / MATEU, Jaume (1998): «Estructura gramatical i normativa lingüística: a propòsit dels verbs psicològics en català», *Quaderns. Revista de traducció*, 2, p. 65-81.
- FABRA, Pompeu (1932): *Diccionari general de la llengua catalana [DGLC]*. Barcelona: Edhasa.
- GINEBRA, Jordi / MONTSERRAT, Anna (1999): *Diccionari d'ús dels verbs catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- GINEBRA, Jordi / MONTSERRAT, Anna (2002): «Sobre el règim del verb 'interessar'», *Llengua i ús*, 25, p. 44-48.
- [DIEC2] *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007. En línia: <<https://mdlc.iec.cat/>>.
- Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2016.
- MARÍN, Rafael (2015): «Los predicados psicológicos. Debate sobre el estado de la cuestión», dins MARÍN, Rafael (ed.) (2015), p. 11-50.
- MARÍN, Rafael (ed.) (2015): *Los predicados psicológicos*. Madrid: Visor Libros.
- MESTRES, Josep M. (et al.) (1995): *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*. Barcelona: Eumo / Rosa Sensat / Universitat de Barcelona / Universitat Pompeu Fabra, 4a ed., 2009, p. 761-765.
- PESETSKY, David (1995): *Zero Syntax. Experiencers and Cascades*. Cambridge, MA: MIT Press.
- ROSSELLÓ, Joana (2002): «El SV, I: Verb i arguments verbals», dins SOLÀ, Joan (et al.) (dir.): *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, vol. 2, p. 1853-1949.
- RUWET, Nicolas (1995): «Les verbes de sentiment: peuvent-ils être agentifs?», *Langue Française*, 105, p. 28-39.